

לפנינו בדפוס. וכ"כ הרב כהונת עולם בבאור הלכות נדרים סף סי' רי"ז וז"ל והאמת שמדף כ"ב ואילך אינו פירש"י אלא פי' רבינו גרשום. ככתוב שם עכ"ל. הרי שגם הרב כהונת עולם דראה דברי מרן הנזכר ועליהם בנה דפירוש נדרים אינו מרש"י כמו שיראה הדואה. מ"מ כתב דאין זה אלא כדף כ"ב ואילך. וא"כ לפ"ז יפה כתבתי על הרב פר"ח ותכל תלונותיו מעלי :

איברא דאנן בעניותין בס' הקטן מתווק ברכה א"ח סי' הפ"ט עמדתו בזה והרגשתי על הרב כהונת עולם דאם שארית המסכתא מרגמ"ה לא היה מרן כותב עליו לא הש' לקמחיה. ותו דאם נקיים מ"ש בדפוס הרי ברף כ"ה ע"ב כתוב ע"כ מפירוש רבינו גרשום. ומשמע דחזר לכתוב הפירוש דהוא מרש"י. ואיך מרן מכנהו בשם מפרש וכותב לא הש' לקמחיה. אשר ע"כ יש לצדד דכל הפירוש מראשית עד אחרית הוא למפרש אחר שאינו רש"י. ויפה כתוב בדפוס שהיה חסר באותו פירוש מדף כ"ב עד דף כ"ה והעתיקוהו מרבינו גרשום. ולפ"ז אין להקשות על הרב פר"ח מה שהקשיתי בברכי יוסף. זה כתבתי בספרי הקטן מתווק ברכה ע"ש. ומיהו אין כאן הימא במ"ש על הברכים מדברי מרן. דאני עומד ברף כ"ב דאפשר דמודה מרן דהוא פירוש רש"י. רק מדף כ"ב ע"ב אל המקום אשר רומז בדפוס משם ואילך אינו פירש"י. ובעל הדפוס שכתב ברף כ"ה ע"כ מפ' רבינו גרשון אין כונתו דמכאן ואילך פירוש רש"י ואפי' תימא שהוא סבר שהוא פירש"י. מרן שהיה בידו חיבורי הראשונים כ"י ידע שאינו פירש"י אבל מראש המסכתא עד ד' כ"ב לא מצינו שלא יהיה פירש"י. ובוה יתישבנו קצת דברי הרב כהונת עולם דאיהו לא מקיים כ"א מ"ש תחלה בדפוס ולא מ"ש ברף כ"ה. וגם יסבור דאין זה רבינו גרשון מאור הגולה ודוחק. ועיין בכפרי הקטן כחזיק ברכה י"ד בקונטרס אחרון סוף טימן ב"ן דנעלם זה מסדר הדרות דף קל"א ע"ש :

רש"י כנראה דלא פירש ברא מפ' חוקת ואילך וכן כתבו ז"ל. והרשב"א בתשובותיו בת"ג סי' שס"ב כתב פירש"י דס"פ גמ' פשוט לא הגיע לידנו מעולם. אך השואל מביא פירש"י ע"ש : תוספות מקשים על דברי רש"י במקומות רבי' שהם מהדורא קמא וכיוצא. הרשב"א הלוי בס' שרש ישי פ' הלא בעו מודעתנו. וכן ראיתי להרב ארה מישור נזיר דף כ"ב ע"ב מהספר דכנה פעמים כהבו התוספות בשם רש"י מה שלא נמצא בפירש"י שבידינו. ושם מגמגם דפירש"י דנזיר אינו מרש"י וכן כתבתי לעיל משם הרב יד מלאכי וע"ש שכתב

הימים שהוא קדמון כאד מזכיר פירוש רש"י דמלכים וזהו הפי' אשר בדינו. גם רבותינו בעלי התוספות לא בסקום אחד ובי' מקומות הזכירו פי' רש"י בנביאים כ"א במקומות הרבה ומהם בסוכה סוף דף ה' ויבמות וף צ"ח ע"א ובסנהדרין דף פ"ט כתבו ופירש"י מאור הגולה בפירושי נביאים ע"ש. ומי כהתוס' הקודמין בזמן ויוצאי חלציו בקיאים בדברי רש"י כנותיהו. וביבמות דף הנזכר הם דברי ר"י נכד בתו של רש"י. גם הד"ק שהיה בכוף האלף החמישי מיחס הפירוש שבידינו לנביאים לרש"י ואין בזה ספק כלל :

**פירוש מס' נדרים כדף כ"ב אינו פי' רש"י. ובדפוס כתוב שהוא מפירוש רגמ"ה.**

ואף דברף כ"ה כתוב בדפוס ע"כ מפ' רגמ"ה. מ"מ מדברי מרן בב"י בא"ח סי' מ"ז וי"ד סי' רי"ז וח"מ סי' קפ"ו דקרי ליה מפרש משמע דגם שארית פירוש המסכת אינו מרש"י. וכ"כ הכנה"ג ח"ס סימן קפ"ו והרב כהונת עולם בבואורו לסי' רי"ז. וכ"כ הרב יד מלאכי דף קפ"ד ושם כתב דפירוש נזיר ומעילה אינו מרש"י וגם רש"י אשר סביב הרי"ף אינו מרש"י עצמו. וכ"כ הרב אליה רבה סוף סי' ר"ח והרב יד מלאכי דף קפ"ד והביא כן משם מהר"ם אמארווי"ו ע"ש. וגם לעיל הכאתיו מהרב יד מלאכי ששם הזכיר הכל ועל זה קצרתו לעיל. וק"ק על הרב קרבן נהנאל ריש דף נ"ו שכתב על מ"ש הרא"ש ורש"י פירש דהיינו רש"י דהרי"ף וכו' ע"ש דנראה דרש"י פירש הרי"ף. וזה אינו :

והזיתיה לרב אהאי דין הוא הר"ר הרב המובהק ציד אמונים כמהר"י נ' רבי נר"ו בספרו הנחמד דרך המלך הנדפס מחדש הל' בכורים דף פ"ג ע"א שהשיג על מה שכתבנו בעניותנו בברכי יוסף א"ח סי' תפ"ט ופה לא אכתוב אלא מה שנוגע למאי דקמן ושאר השנותיו אכתוב עליהם במקום אחר בס"ד. וז"ל : הגם הלום הזיתיה שהקשה ע"ד הרב פר"ח במה שהבין בכוננת דברי רש"י בנדרים דף כ"ב ע"ב. דלפי דעתו מה יענה הרב בלהקת לשונות רש"י דאיתיה לעיל מזה וכו'. מה מאד תמהתי איך נעלם מעיניו דברי מרן בב"י ח"מ סימן קפ"ו דס"ל דהמפרש מס' נדרים אינו רש"י ז"ל אלא מפרש אחר מדכתב עליו לא הש' לקמחיה ע"ש וכמ"ש הרב החבי"ב וד"ק עכ"ל. ואין כאן תמימה. דאנן במ"ש ברף כ"ב קיימינן וברף זה עצמו כתוב בדפוס חסר הנה והעתקתיו מפירוש רבינו גרשון. ומ"ש מרן בת"מ סי' קפ"ו קאי על סוגית דף ל"א. וא"כ אם אחר דף כ"ב מרן מכנהו למפרש וכותב עליו לא הש' לקמחיה אין ראיה לריש המסכתא עד דף כ"ב דמרף כ"ב הרי חסר





# הוריות

רבא פ"ב ב' בכל מקום שנאמר לי אינו זו לעולם כו' עיין שם ובילקוט ח"ב שמואל רמו קכ"ד.

י"ב ע"א. ת"ר כיצד מושחין את המלכים כו' כמין כ"ף יוני. ע' מרגליות הים סנהדרין ד' ע"ב אות ז.

האי מאן דבעי למידע אי מפיק שתא אי לא ניתלי שרגא בעשרה יומי כו' אי משך נהורא ידע דמפיק שתא. לא סיימו ואי לא משך וכו', כי זה אינו סימן שלא יסיק רק אינו מובטח. צא ולמד מנביא שאינו נחשב נביא שקר אם לא תתקיים נבואתו לרעה. וע' בס' חסידים סי' תנ"ב אחד לא ראה כליל הושענא רבה על ראשו כו' ובמקור חסד שם מרמב"ן במדבר י"ד ט' סר צלם ופענח רזא שם, ובס' חכמת הנפש י"ד ע"א ושם כ"ד ע"א. וע' בזהר ויהי ר"כ ע"א (וראה שם אמור ק"ד-ב). ושם בהשמטות לבראשית רנ"ז ב. בתרומה קמ"ה סע"א ניצוצי זהר אות ז. ויעוין באורחות חיים להר"א מלונגל ח"א ע"א ע"ב, בס' הרקח לר"א מגרמיוז סי' רכ"א ובסודי רוזא ע' מ"ט. ברבינו בחיי וריקנטי פ' שלח פס' סר צלם. בפרדס לרמ"ק שער הנשמה פרק ד. בנגיד ומצוה למהרח"ו סדר ליל ר"ה. וראה רמ"א אור"ח סי' תרס"ד סע' א.

י"ג ע"א. האשה קודמת לאיש לכסות כו' בזמן ששניהם עומדים בקלקלה האיש קודם לאשה. ראה מקרא קודש פ' וירא י"ט ה—ז כאשר אנשי סדום נסבו על בית לוט ויקראו אל לוט ויאמרו לו איה האנשים אשר באו אליך הלילה הוציאם אלינו ונדעה אותם. ויצא אליהם לוט הפתחה גו' ויאמר אל נא אחי תרעו. הנה נא לי שתי בנות אשר לא ידעו איש אוציאה נא אתהן אליכן ועשו להן כטוב בעיניכם רק לאנשים האל אל תעשו דבר וגו'. ממזר ת"ח קודם לכהן גדול ע"ה. נקטו מקבילה זו להדגיש שממזר אשר אינו רשאי לדור בירושלם (ע' אבות דר"נ פי"ב) חשוב יותר ממי שאינו רשאי לצאת מירושלם (רמב"ם הל' כלי המקדש פ"ה).

יקרה היא מפנינים, מכהן גדול שנכנס לפני ולפנים. בפסוק זה קרי וכתוב, הקרי "מפנינים" והכתוב "מפנים", וזהו שדרשו מכהן גדול הנכנס לפנינים.

ע"ב. חמשה דברים משבחים את הלימוד כו' והרוחץ רגליו זו ע"ג זו כו', וי"א אף המניח כלים תחת מראשותיו וכו', יעוין בזבחים י"ט ב כיצד מצות קידוש מניח שתי ידיו ע"ג שתי רגליו ושתי רגליו זע"ז וכו', ובתמיד פ"א מ"א ופרחי כהונה כו' פושטין ומניחין אותן תחת ראשיהן כו', ובס' נפש חיה סי' ב סע' ג שדברים סגוליים אלה אין לחוש רק בהסתלקות המוחין לא במקדש. דאר"ז כשם שהזית משבחה לימוד כו' כן שמן זית משיב לימוד כו'. ע' לעיל עירובין י"ח ב שהזית עצמו חריף אבל שמן זית מרגיל הלשון כמיני מתיקה ע' תענית ט' ע"ב, מד"ר רות עה"פ ויאכל בועז ובכ"ד וראה בס' נפש חיה סי' תמ"ו סע' ח.

דאמר רבא חמרא וריחנא פקחין. בנאום אמרתי עפ"ד במנחות פ"ז א כשם שהדיבור יפה לבשמים כך דיבור רע ליינן. ורק מי שיוודע לאחד שתי הסגולות הוא יוכל לקבוע עת לחשות ועת לדבר, מתי הדיבור יפה ומתי השתיקה, חמרא וריחנא — פקחין.

פשט גרם ותני. עמש"כ בס' יסוד המשנה ועריכתה בירורים ב על כתיבת הלכות בימים קדומים.

אסיקו לר' מאיר אחרים. ע' רמב"ן פ' מקץ מ"ג מ"ד ושלח לכם את אחיכם אחר, וביחוד נרמז בכנוי "אחרים" אותיות "מאיר ח[כם]", כלומר שישאר חכם הועד ולא אב בית דין בעלות ר' נתן לנשיאות.

י"ד ע"א. פליגי בה רשב"ג ורבנן ה"א סיני עדיף, וח"א עוקר הרים עדיף — בס' שם עולם אות קצ"ב הערתי דלעיל שנינו שא"ל ר"מ לר"ג אנא חכם ואת אב ב"ד, נתקין מילתא כי לדידן, הודפס מאתר אוצר החכמה

ב' ע"א. רש"י — הפירוש למסכת הוריות נראה שאינו לרש"י אך מריב"ן חתנו שסיים פירושו של חותנו למס' מכות מדף י"ט ע"ב והלאה, שהמעין ימצא כי בכלל סגנון הפירוש ההוריות הוא באריכות יותר מסגנונו של רש"י והובאה בו מלשון יונית (עיין י"ג ב ד"ה סניפין Synajfe) בעוד שרש"י הביא תמיד מלים צרפתיות, ומצינו כזה בפירוש למס' מכות מר' יהודה ב"ר נתן חתנו (ראה שם כ"א סע"א ד"ה כוסילתא, בלעז פליומא, שהיא מלה יונית Teman), ומצאו בו בטויים שאינם בסגנונו של רש"י כמו "אמטול הכי" וכבר דעירו על זה המבקרים האחרונים.

ע"ב. תורה הרי אלו מעופין. בירושלמי פריך בכ"מ הוי מיעוט אחר מיעוט לרבות והכא למעט, ומשני דהיינו דוקא במקום שהן זוגות כמו ספ"ק דסנהדרין (ט"ו א) כו' — עמש"כ בס' מרגליות הים שם אות ו באריכות.

ג' ע"ב. רב הונא בי הוה נפק לבי דינא אייתי עשרה תנאי רבי רב לקמיה כו', רב אשי כי הוה מייתי טריפתא לקמיה מייתי עשרה טבחי כו' — בירושלמי כלאים פ"ט ה"א ר"ש בר"י מייתי מאנא מבי קצרה [כשהביא בגד מהכובס] מיייתב עלוהי עשרה חוטין [בירושלמי דפוס ווילנא מכת"י: מיייתב עלוהי עשרה חייטין] ומפשפשו ליה [הושיב עשרה חייטים המכירים חוטי צמר ופשטים שיעיניו אם אין כלאים בבגד זה], ועיין בצפנת פענח מהגר"י רוזן לרמב"ם הל' שמיטה פ"א הי"ד, ושם להל' כלאים פ"י הכ"ח.

ד' ע"א. השתחואה, כפשוטו ידים ורגלים כדכתיב וישתחו אפים ארצה, צ"ע שלא הובא הפס' דילפו מיניה בשבועות ט"ז ב הבא נבא אני ואמך ואחייך להשתחוות לך ארצה, ועמש"כ בהגהותי לעיל יומא מ"א ב ד"ה שאני מצורע, ועמש"כ בס' קב בשמים שבועות י"א אות פ"ד מדוכתי טובי, ובס' מרגליות הים סנהדרין פ"ז א אות ז, וע"ע בתוי"ט פאה פ"ה מ"ב, הגהות הגרש"ש שבת ס"ה, ויעוין בשו"ת הרדב"ן ח"ו סי' ב' אלפים קמ"א, וביד מלאכי כללי התלמודים אות י"ג.

ע"ב. או שלא היה מופלא של ב"ד שם כו'. עמש"כ בס' מרגליות הים סנהדרין ג' ע"ב אות יא באריכות.

רש"י ד"ה או זקן שאינו ראוי לבנים, וק"ל מפני מה אין ראוי להוראה, יעוין סנהדרין ל"ו ב ד"ה זקן ששכח כבר צער גידול בנים ואינו רחמני.

ה' ע"א. הורו ב"ד של אחד מן השבטים כו' דברי ר' יהודה וחב"א כו'. עמש"כ בס' מרגליות הים סנהדרין ב' ע"א אות ל"ט.

ו' ע"א. כי גמירי חטאת שמתו בעליה במיתה ה"מ ביחיד אבל לא בצבור. עמש"כ בקונטרס חסדי עולם שבסוף הס' חסידים לסי' תר"ה (ע' תקצא-ד) באריכות).

שמעיעין לר"ש כו'. במהרש"א כ' לא ידענא מי הכריחו לזה דאימא דר"י ודאי מודה בחטאת צבור דאינה מתה ולא פליג אלא בחטאת השותפין וכו', ונראה דנקט כן לפי שמפורש במשנה תמורה ט"ו א דר"י ס"ל דמתה עיי"ש.

י' ע"א. כוכב אחד לשבעים שנה עולה כו'. ע' רמב"ם הל' יסו"ת פ"ג סה"ז.

י"א ע"א. פליגי בה רב אחא ורבינא כו'. ע' לעיל עבודה זרה כ"ז ב'.

ע"ב. בעא מיניה רבי מר' חייא כגון אני מהו כשעיר כו'. בהגהות הגר"י יעב"ץ הקשה מירושלמי [כלאים פ"ט ה"ג] דרבי מנוקבתא דבית דוד הוה שאין להן ירושת מלכות, ועמש"כ בס' דרכי התלמוד וחדותיו מחקר ל"ה רבי ביקש לעקור תשעה באב ובהערותי שם.

שמן המשחה כו' כולו קיים לעתיד לבוא שנאמר שמן משחת קודש יהיה זה לי לדורותיכם, מיוסד על אמרם בויקרא ניצוצי אור / מרגליות, ראובן בן משה {עמוד 191} {743502}

[א"ח] - [כ"ח]

וקא אתא לאפוקה משום דלאו בת אולודי היא אמיג דקאמרה איהי הא דשהאי גבך ולא אולודי מינד הוא. פירוט והוא ליהוי מתייב לאפוקה כיון למכחש לה ואין עיקר טענתם אלא על הכמונה: [אם] קים ליה לבעל בטענתה. ומכחש לה צברי ואמר דמינה הוא ולימ לה כמונה: וידע ודאי

דשקרא טענה עליה דינא הוא דבעל מהימן גבי כמונה דהמוציא מחבירו עליו הראיה וליכא למימר הכא חזקה אין אשה מעיזה פניה דהא איהו דמפיק לה ואיהי לא תבעה גירושין והוויא דך טענה לידה כשאר כל תביעות דעלמא דליכא למימר בהו חזקה אינה מעיזה. פירוט וכאלו אין צדה כמונה וטוען שפרעה

למילא צברי: הימניה רבנן דלאו כל כמיניה לאפסודה ליהו בכתובה בטענת שמא. הדין הוא פירוקא דהא שמעתתא ופירוקא תריצא ומעליא הוא. ונכחי סליק פירקא וסליק לה מסכת גרמתי שמיא:

רמב"ן

וקא אתי הוא לאפוקה משום דלא בת אולודיכ. היא אף על גב דקאמרה איהי האי דשהאי גבך עשר שנים ולא קא מולידנא מינד הוא אם קים ליה לבעל בטענתה וידע ודאי דשקרא קא מענה עליה דינא הוא דבעל מהימן דהמוציא מחבירו עליו הראיה (ב"ק לה). וליכא למימר הכא חזקה אין אשה מעיזה פניה דהא איהו

הוא דמפיק לה ואיהי לא תבעה גירושין וכיון דאיהו מפיק לה הוויא לה דך טענה כשאר כל תביעות דתבעה אשה מבעלה כי מפיק לה דליכא למימר בהו חזקה אינה מעיזה אבל כי לא קים ליה לבעל במילתא ואיהו קים לה אמר רבי אמי דלדידה הימניה רבנן דלאו כל כמיניה דלאפסודה כתובה בשמא. הדין הוא פירוקיהו דהנך שמעתתא<sup>(א)</sup> ופירוקא תריצא ומעליא הוא:

סליק פירקא וסליק מסכת נדרים כסייעתא דשמיא בריך רחמנא דסייען אמן

מר רב יהודאי ז"ל החמיר ואמר אין בנו מי שיודע להתיר מחילת נדרים ושבועות ואין בנו לשון מרפא ומשני מר רב יהודאי לא נשנית נדרים בשיבה והגאונים שאחריו נמנעו מלהתיר נדרים אלא לדבר מצוה כגון שימת שלום בין איש לאשתו וכעין ארבעה נדרים שיראה כאילו נדר טעות ולא בחרטה ודוקא בהתרת חכם החמירו אבל בהפרת בעל לא החמירו דבעל מיפר ביום שמעו בין בנדר בין בשבועה כדברי הרב אלברגלוני ז"ל<sup>(א)</sup>. לרבינו האי גאון ז"ל<sup>(ב)</sup> אי עבדינן קרוב לדרב אסי עבדינן דאמר אין חכם מתיר אלא כעין ד' נדרים (כא): דמר רב יהודאי גאון ז"ל כד סליק מן מתיבתא אזוקין לשבועות לא הוה מזדקיק ומאן דבתריה הוה אמרין לית בן כח למעבד מאי דלא עבדיה מר רב יהודאי אלא מיהו כד מתרמיא מילתא דאית בה תקנתא או מצוה כגון עשיית שלום בין איש לאשתו וכגון שלמא דצבורא דכנשתא וכדומין לזאת מזדקקין במילי דמוכחין וברירן קרוב לדרב אסי אבל פתחי כי ההוא דאתא לקמיה<sup>(ג)</sup> (כב): וכדרבי שמעון ברבי וכדר' ישמעאל בר' יוסי (כג). וכדביתיהו דאביי וכי ההוא דאתא לקמיה דר' אלעזר (כד): וכיוצא בה לא עבדינן:

(ר"ה)

בעא מרי דביתיה למיכל מהני תחלי בלא דעתא דאנתתיה אמר ליה ההוא נואף לא תיכול מנהון דטעמינהון חויה אמר רבא אתתא שריא דאי איתא דעביד איסורא הוי ניהא ליה לנואף דליכול האי גברא ולימות דכתיב (יחזקאל כג, לז) כי

הדרן עלך ואלו נדרים וסליקא לה מסכת נדרים

נמוקי יוסף

מבעלה אפילו באמתלאות ודבר מכווער והיהו דלמרינן המס (יבמות גז): רוכל יואל ואשה חוגרת צכינר וכו' תלא כנר פירשו שם ז"ל (תוד"ה אמר) דתלא מנטען קאמר א"י דלמדת חסידות תלא<sup>(א)</sup> ומטול כמונה מעמה הא דלמרינן עבדי דלמרינן אס אימתא דענד איסורא וכו' דמשמע דאי

סליק פירקא וסליקא לה מסכת נדרים

ילקוט מפרשים החדש על הלכות נדרים

עמוד טו - כב

המאור ז"ל תנא ושיר טובא שלא הזכיר דלטו כי ריכלא לתשבז וליוול ויש הרבה מקומות דלא חשיב בעל המאור ז"ל כמו צמועד קטן (דף טו) צני ארס הללו אנשים של זורה הם פי' רש"י כלומר חכמים. וצמעינת (דף טו) ח"ר אס יש זקן אומר זקן ואס לאו אומר חכם ואס לאו אומר אדם של זורה ע"כ הגמ'. אי אפשר לפרש אדם של זורה חכם דהא אס לאו קמני דליכא חכם וע"כ נריך לפרש כמו שפי' רש"י כאן בעל קומה. וכן צריש פרק שני דקדושין (דף מז) צימונים שאלו לתוק צ"ד מעמידין להם אפוטרופוס לחוב על מנת לזכות והקפס החוס' (ד"ה אלא) דהא גטיטין (דף נג) קאמר דלין אפוטרופוס רשאין לזון לחוב ע"מ לזכות ע"ש. ומיךן הר"ן שם [בקיודשין

עמוד טו נמוקי ר"ה אפי' דבר וכו' דהא כתיב. מי דהא כתיב מוקף וי"ב דלכ"ל אי הכי דדרשת כסילא הא דכתיב לאסור איסר נמי דרוש הכי אס אסר וכו': [גליין אילפס] עמוד יז רימב"א ד"ה ולפום האי פירושא כו' דאמיג שיש בתלמוד לשונות שענינים מותרה"ל אבירי הכי אלא מתוך הדחק עכ"ל. י"ב עיין בספר הנאה לבעל המאור צמדה עינת דחשיב שם הרבה מקומות שיש בתלמוד דבר האמור צני מקומות נלוון אחד ועניניהם חלוקים ורמקוס זה מזה כו' ע"ש. אמנס בעל תלמוד בבלי <עזו והדר> - יז נדרים / תלמוד בבלי {עמוד 458} {743502}

עמוד כב

מסכת נדרים

סא

חביות הן. האם זהו אדם אשר בנפשו יביא לחמו וחביב עליו ממונו שעמל עליו, ובכן בסחר אנשים כאלה חשד גולנותא מיוסד הוא מאד וידיים לדבר —.

חתחכם שמואל לבחון אם בתומתו מוכר האיש מרכושו מבלי יודעים, אז היה מעירו על כך שתחסף אינו של נחושת כי אם של זהב בכדי שלא להונות אותו, או באמת גולן הוא שרוצה לבער הגזילה מביתו למען לא יכירנה בעלה אצלו, והנה גמירי כי גולן מניח כרבע מהמחיר, ראת גטין נ"ח ב, הלוקח מן הסיקריקין נותן לבעליו רביע, שגול הסיקריקין ואמר שמואל רביע בקרקע שהוא שלישי במעות.

ולכן דוקא משום שמכר הנכרי חתוא זהב בתור נחושת אבלע ליה שמואל חד זוזא, לראות אם יתבע ממנו לחשלים לו הזוז כארחוח הצדיקים אשר ממנם לא בא לידם בגזל וחביב עליהם, ואז היה שמואל מעמידו על טעותו במחות חומר חמתכת היקר שמוכר, או כי גם המעט יקח ובלבד שלא תהיה הגזילה תחת ידו שאו כדאי להציל בסחות מכדי דמיה ככל האפשר שהיא כחשבת אבידה לבעלים ראת חשובות חוות יאיר סי' כ"ט.

טז. מסכת נדרים

מר רב יהודאי ז"ל החמיר ואמר אין בנו מי שיודע לחתיר מחילת נדרים ושבועות, ואין בנו לשון מרסא. ומשני מר רב יהודאי לא נשנית נדרים בישיבת. רמב"ן סוף הלכות נדרים

אם כי אמרו חכמינו ע"ח למי נאה למלל גבורות ה' להורות באחת מן החלכות, רק מי שיכול להשמיע כל תחלתו, שהוא בקי בכל מקצועות התורה<sup>1</sup>, לאשר תורה ממרחק תביא לחמה, שחמה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר<sup>2</sup>, וחמת צריכים זה לזה שמח שזה נועל זה סותח<sup>3</sup>, ולכן מי שאינו ראוי לכולחון אינו ראוי גם לאחת מחנה<sup>4</sup>, עם כל זה ידיעה מקסת כזו דרשו רק מראש חכמי הדור אשר תורה מסיו ידרושון, כאמרם<sup>5</sup> איזהו תלמיד חכם? כל ששואלים אותו הלכת בכל מקום ואומרה, למאי נפקא מינה? למגוייה סרגס על הצבור, אי בחדא מסכתא באתריה, אי בכליה תנויה בריש מתיבתא, ולכן כאשר חשבו להעביר את רבן שמעון

1. חוריות י"ג ב.
2. ירושלמי תוריות ס"ג ה"ב.
3. תנחומא חוקת כ"ג.
4. ירושלמי חגיגה פ"א ת"ח.
5. שבת קי"ד א.

פב מחקרים בדרכי התלמוד וחידותיו

בן גמליאל ממשרת ראש המתיבתא הכללית, המוסד העליון בזמנו לתורת ישראל, התכוננו להגיד לו גלי עוקצין דלית ליה וכיון דלא גמר נעבריה, אבל למנויי באתריה מספיקה ידיעה בחדא מסכתא.

ומצינו כי שקדו חכמים על לימוד אלו ארבעה סדרי משנה שנוהגים בזה הזמן כדנקטו<sup>6</sup> תנינא ארבעה סדרי משנה, וכן נקטו<sup>7</sup> בארבעה לא מצינא בשיתא מצינא? ויתר מכן, ידענו כי בשני דרב יהודה כולי תנויי בנזקין הוה, וכי הוה מטי רב יהודה בעוקצין אמר הויות דרב ושמואל קא חזינא<sup>8</sup>.

וכן התמתו הרבה מרבותינו חכמי התלמוד באחד המקצועות בתורה, כרבה בר נחמני שאמר אני יחיד בנגעים אני יחיד באהלות<sup>9</sup>, ורב זביד בקי בברכות<sup>10</sup> וכן ר' יוחנן בקי בטריפות<sup>11</sup> וכמוהם.

ובימי רבותינו בעלי התוספות היה מסדר ישיבותיהם שכל אחד התלמידים התמחה במסכת אחת עד שמבין כולם הובררה הסוגיא מכל הש"ס<sup>12</sup>, וכנראה היה כן עוד בתקופת התלמוד, ראה תוס' כתובות ק"ג ב גדולים מעשי חייא דמתני שיתא סדרי לשיתא ינוקי כו', כל אחד סדר מיוחד<sup>13</sup>.

ואם כי שקדו חכמים גם על לימוד סדר קדשים בהיות העסק בסדר עבודה חשוב כאלו הקריבו בפועל<sup>14</sup>, הגה הוזנחה מסכת נדרים, כאשר העיד רב נטרונאי גאון בהלכות פסוקות סי' קכ"ב: נדרים אין נשנית בשתי ישיבות היום יותר ממאה שנה, וכך אמר רב יהודאי גאון נהורא דעלמא דאנן לא גרסינן נדרים, וראה בבלי נדרים כ"ג סע"ב סבר למידרשיה בפירקא, אמר ליה רבא תנא קא מסתים לה סתומי כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים, ואת דרשית ליה בפירקא?

ולכן סגנון הלשון והבטויים שבמסכת זו משונה מסגנון ודרכי הלשון של שאר מסכתות הבבלי, כאשר העירו רבותינו בתוס' נדרים ז' ע"א ד"ה תיבעי לך, פירוש

- |                   |                      |
|-------------------|----------------------|
| 6. מגילה כ"ח ב.   | 7. בבא מציעא קי"ד ב. |
| 8. ברכות כ' ע"א.  | 9. בבא מציעא פ"ו א.  |
| 10. ברכות ל"ה, א. | 11. חולין מ"ט א.     |

12. ראה הקדמת מהרש"ל לספרו ים של שלמה, ובצדה לדרך מר' מנחם הנרזי.

13. יתכן שזהו קוטב פלוגתת אבא יוסף בן דסתאי ורבנן שחד אמר דבההוא יומא שמינו את ר' אלעזר בן עזריה לריש מתיבתא איתוספו ארבע מאות ספסלי וחד אמר שבע מאות ספסלי (ברכות כ"ח א), דהנה בחגיגה י"ד א אמרו שטרם שנחתמה המשנה של רבי היו שבע מאות סדרי משנה (וראה בספרי יסוד המשנה ועריכתה סוף פרק שלישי אורות סדר שביעי במשנתנו), אבל כאמור עסקו יותר בסדרים שנהגו באותו הזמן, ובכן חד אמר כי כאשר הכריזו ראבי"ע יכנסו הכל איתוספו תלמידים עד שיכל כל אחד מהם להתיחד בסדר אחד מהארבע מאות סדרים, והשני הפליג שהיו כמספר כל השבע מאות סדרי משנה, שכל תלמיד התמחה באחד מן הסדרים בכל מקצועות התורה ולכן לא היתה אז הלכה תלויה שלא פרשה.

14. ראה רש"י בבא מציעא קי"ד ב ד"ה בארבעה לא מצינא ובכ"ם.

כמו תיקו, ולשון נדרים משונה, וראה בדורות הראשונים לר"י הלוי ח"ג דור סבוראי ע' מ"ח ובהמאסף ירושלם חלק עשירי מע' רל"ג ואילך יג.

מיעוט השקידה במסכת הזו היא התמעטות ההענקות כי התמעטו הלומדים, וביחוד במסכת זו רבו ההשמטות. קדמונינו הביאו מאמרים שונים ממסכת נדרים שאינם לפנינו, והיתה המסכת הולכת וחסרה מני אז עד תקופת הדפוס, לדוגמא:

בשבת צ"ב א וליגמרו ממה, דילמא משה שאני דאמר מר אין השכינה שורה אלא על חכם גבור ועשיר ובעל קומה, וכתב הגרי"ב בגהש"ס: נדרים ל"ח ומצוה לישב, כלומר שם לא נזכר „בעל קומה“. אמנם מציונו של רש"י: דאמר מר, במסכת נדרים, נווכח שלפניו היה כן בגמרא נדרים שם והיא אחת ההשמטות<sup>15</sup>.

ובאותו ענין, ברש"י תענית ד' ע"א סד"ה וכתוב וכו' ואין לחוש שתשרה רוח הקודש על עבד או ממזר כדאמרינן בנדרים (ל"ח) שאין השכינה שורה אלא כו', והנה לפנינו מוזכרות בנדרים שם רק הסגולות „חכם גבור ועשיר“ ואין משם כל הוכחה לסגולת יחס משפחתי, ברור כי הנוסחה שהיתה לפני רש"י הובא שם מעין הנשנה בקדושין ע' ע"א שאין הקב"ה משרה שכינתו אלא על גבור ועשיר ועניו ובעל קומה וכן אבות, כמו באבות דר"ג ספ"ב והושמטה גם האסמכתא לכן אבות.

וברש"י שבת נ"ט סע"ב כדעבד ר' עקיבא לדביתהו, שמציין במס' נדרים (נ), (א), והנה לפנינו שם רק שהבטיח לעשות (ועיין בס' כסא רחמים להג"ר ח"ד אולאי אבדר"ג פ"ו) וברור כי היה שם גם הסיוס כבירושלמי שם.

ובתוס' גדה י"ב א ד"ה בין הישנות, דאסור לבוא על הישינה כדאמר בנדרים (ב'), והגרי"ב בגהש"ס העיר אין זה בנדרים ולא בשאר דוכתי בש"ס וכו', והנה הבית יוסף לטור יו"ד סי' קפ"ד והטורי זהב והש"ך העתיקו דברי התוס' אלו ככתבם וכלשונם כדאמר בנדרים, ונ"א אף בני ישינה, ברור. שכך היתה גירסת ראשונים.

כן הביא הר"ש באהלות פ"ה מ"א: בפרק ד' נדרים אמרו לו חכמים כו' ואינו לפנינו.

הרא"ש ברכות פ' כיצד מברכין ל"ב (לדף מ"ב ב) במסכת נדרים משמע דיום הקזה וביום שנכנס למרחץ היו קובעין סעודה זו על היין כו', וכתב במעדני יו"ט אות מ"ב כן כתבו גם תלמידי רבינו יונה, ולא מצאתי שם יום הקזה.

15. יתכן שלכן נקטו על „משנה“ שבמסכת נדרים ביטוי „גוסא“ כמו על משנה אשר בסדרי זרעים וטהרות ראה בספרי יסוד המשנה בסוה"ס בירורים י"ב, ותתישב בזה קושית הגרי"ב בגהש"ס כתובות ע' ע"ב עיי"ש.

16. ראה בספרי תולדות רבינו חיים בן עטר (לבוב תרפ"ה), פרק ח בהערה ואשר הארכתי בס"ד בספרי ניצוצי אור לבבלי בבבא קמא ס"ו א.

וראה בתשב"ץ ח"א סי' ל' שכתב גמרא דידן פ' הנודר מן המבושל תביא חזיק רישיה עד חגא דעצרתא כו' ואינו לפנינו שם, וראת בהגהותי לירושלמי שקלים פ"ג.

ובתשובות הרשב"ש סי' ש"ע כותב: כל הכועס כאלו עובד עבודה זרה כדאיתא בפ"ד נדרים, ולפנינו אינו שם, וראה בספרי הרמב"ם והזהר הל' דעות פ"ב ה"ג כן הביא הכסף משנה בהל' עכו"ם פ"א ה"ג שלפני הרמב"ם היתה ניסחה אחרת בנדרים.

ונודעים דברי הילקוט משלי כ"ב אל תגזול דל, זהו מי שאינו אומר דבר בשם אומרו, ונרשם מקורו „נדרים” וראה בפתיחתי לס' שם עולם פרק ב בהערה. וביר"ד סי' רמ"ו טו"ז סק"ב וש"ך סק"ה הביאו כתב הדרישה יש בעלי בתים נוהגים ללמוד בכל יום גפ"ת ולא שאר פוסקים ומביאים ראיה מהא דאמרינן סוף נדרים תנא דבי אליהו כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה"ב, ולפנינו אינו שם אך בסוף גדה (ואולי אך ט"ס הוא).

## יז. ה„תורה שבעל פה” על פה

שמואל הקטן אומר בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך, סן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו (משלי כ"ד, יז).  
אבות פ"ד, י"ט

אם אמנם הכתב והמכתב הם המה הסגולות אשר על ידם יכלה האנושות להתפתח, בה נמסרו לקהל דיעות חכמי לב ומחשבותיהם, והבאים אחריהם יכלו ללכת קדימה בהיות מחקרי הראשונים להם ליסוד, בכל זאת יתרון רב להשומע מפי המדבר על הרואה כתבו, כי האדם לא יוכל לבטא רגשי לבו בדיוק כאשר הוא חושב ומרגיש<sup>1</sup> ואך בקריצת עיניו מלמול שפתיו ותנועת גופו מדי דברו מחשבתו מתבטאת וניכרת יותר<sup>2</sup>.

1. ראה בסנהדרין ל"ה א: נהי דבפומא (גירסת רש"ל: דפומא) כתבין ליבא דאינשי אינשי (רש"י: ואף על גב שזכור לו ליסוד הטעם נשכח מלבו יישובו לטעמו ואינו יכול ליישבו ולתת טעם הגון כבראשונה). וכבר הבאתי בתולדות רבינו חיים בן עטר פרק ח' הע' י"א מספר זאת זכרון להחווה מלובלין בפירוש הפסוק ועשו להם ציצית, שכותב: מה שהאדם מלמד לאחרים שיבינו הם זהו אחד מעשר ממה שמבין בעצמו ואפשר אחד משמונת כו', ובלקוטים שבס' דגל מחנה אפרים ד"ח מלכותך מלכות כל העולמים, מסתפק אם שמע מזקיני אור ישראל הבעש"ט שהדיבור הוא חלק שביעי או חלק עשירי במחשבה, ושם בלקוטים לפ' חצוה פס' ונתת אל חושן המשפט תביא בוודאות כי הדיבור הוא חלק עשירי מן המחשבה, עכ"ם אין אדם יכול לבטא וללמד

הלוי, היה מקרטביא. וברח מצד גזירות למאליקיא, ומצד הפלגת מליצותיו נתגלגל הדבר ונעשה קרוב למלכות בגארנאטיא<sup>136</sup>), וגם חיבר ספר בכל התלמוד קראו הלכתא (גיבראתא) [גברוזתא], והוא ראוי לסמוך עליו ברוב דבריו, ועלה ענן כבודו בשנת ד' אלפים ותתטיין.

(א"ה עיין שה"ג ח"ב אות ה' ד"ה הלכתא; וח"א אות ש' ד"ה ר"ש)

ואחריו היה ר' חננאל, ואביו היה מארץ ספרד ושמו רבי חושיאל, ונשבת ונתגלגל הדבר שעבר לארץ אפריקא במדינת אלקירואין, והוליד שם לר' חננאל הנז', ופירש תלתא סדרי בגירסא ישרה, אלא שקיצר בפיו מאד. ובאותו פרק נשבה ג"כ רב משה בן חנוך ופדאווה קהל קרטביא, ורב שלום ז"ל הכיר חכמתו ושלל עצמו מן השררה ומנוהו לראש, והיה מתלמידיו ר' יוסף בן אביותום<sup>137</sup>), והיה באותו הזמן ר' גסים שקבל מר' האי ז"ל<sup>138</sup>). וראוי שתדע שעד הנה היו הישיבות גדולות ונכבדות, והתלמידים מרובים, תורתם אומנותם, וכל שכץ ראשי הישיבות (גדולות ונכבדות), והגסמכים „בגאונות“, שלא היה מדרכם למוש מתוך האהל יומם ולילה, והיו יודעים כל התלמוד על פה, או בקרוב לזה, ודברי התורה כולה, והתלמוד סדורים בפיהם כפרשת שמע. ומתוך כך לא היו רואים לעצמם דצריכים להאריך בחיבוריהם, שכל הפירוש היה סדור בפיהם, והיה בעיניהם כתיבת פירוש הדברים, כמי שיכתוב בזמנינו זה לעז המלות. וגרם להם זה שלא היו כותבים רק מעט הן בדרך פירוש, הן דרך פסק, ואף גם זאת לא היו מוזיקים עצמן לכך, אלא לבניהם או קרוביהם שלא [היו] בתכלית שאר התלמידים, והיו כותבין להם חיבורים קצרים להיות להם לפה, מהם באיסור והיתר, מהם בדינים, לפי הענין המבוקש. וקבלנו קבלה ברורה על רב אחא ז"ל שהיה לו בן ולא היה לבו חפץ להיות(ו) שוקד כלל, וחיבר בעבורו „ספר השאלות“, כדי שבכל שבת ושבת כשיקראו הסדר יבאר לו בו הלכות ידועות מן התלמוד, וכן קבלנו ברבינו סעדיה ז"ל „בספר הפקדון“ שחברו לאחד שנתמנה דין בעירו, והעיר ההיא היו כולם סוחרים ומפקידין ממונם זה לזה, והיו חלוקים תמיד בענייני פקדונותיהם ומתקוטטים, והיה אותו דין נבוך לפעמים, והשתדל עמו לבאר לו דיני הפקדון בכלל, וכן היה הדבר ברוב חיבוריהם, ולא שיהיו מכוונים לתועלת כללי לכל האומה, מפני שלא היו צריכים לכך, כי הישיבות היו קבועות וכל הקהלות היו מתנדבים להעמיד שם התלמידים בכבוד גדול, עד שבכל הארצות היו מהם הרבה שהיו שולחים בניהם ללמוד, וכשלומדים כל צרכם לפי רצונם היה כל אחד שב אל משפחתו ואל אחוזת אבותיו, ומתוך כך מלאה הארץ דעה את ה', מהם בתלמוד תלתא סדרי, ר"ל מועד נשים גזיקין, והוא היה נקרא אצלם „חכם“, ומהם בתלמוד ד' סדרי, ר"ל בתוספות סדר קדשים, והוא היה נקרא אצלם „רב“, ומהם בתלמוד בששה סדרי, בתוספות זרעים וטהרות, ואז היה ראוי שיקרא „גאון“, רמו לששים מסכיות שבש"ס כמנין „גאון“ (א"ה

136) עיין בסדר הקבלה כל הענין.

137) צ"ל ר' נתן וכיה בסדר הקבלה ובסדר הדורות, ועיי"ש כל הענין.

138) כסה"ד בשם היוחסין כתב: בן ר' יצחק שטאנס בן אביתור או בן אביהור וכיה

בסדר הקבלה. 139) כיכ בסדר הקבלה עיי"ש.

עיין להרדב"ז סי' ק"ז ובספר קורא הדורות ד"ה ע"ב ובספר יד מלאכי דקע"ד ע"ג יע"ש) אלא שאע"פ כן לא היו קורין כן אלא אם כן נסמך מפי גאון אחר, בהסכמת הישיבה, וראשי הישיבות היו אז גאוני יודעים כל התלמוד על פה, וכשהיו שונים לתלמידים בישיבתם, היה חץ שנון לשונם לא היתה פגימת הפסק בדבורם, בכדי שתחגור בה צפורן, וכאשר שכב האיש ההוא עם אבותיו היו בוחרים מן הראויים לגאונות, הבקי שבהם והראוי להצליח במלאכה יותר מתבירו, ולפעמים ראש הישיבה בחוליו כאשר ירגיש במותו ויבין לאחריתו יאמר להביא לפניו כל התלמידים וימנה להם א' מהם, ויסמכהו לגאון מאותה שעה, ולפעמים היו קובעים ישיבה בעיר אחת גדולה, ולפעמים שתיים בשתי עיירות, והיו התלמידים חוזרים והתורה מתפזרת ומתפשטת בכל ארצות ספרד מקצה ועד קצה, ומורה כל אחד במקומו, וכאשר יארעו הספקות והמחלוקת היו שולחים לישיבות, והתשובות באות לשעתן לאלפים ולרבבות אין פרץ ואין יוצאת, ולכן לא היה עד העת הנז', כח ידיעתם ותוקף מעלת ביאוריהם (וראית) [נראית] בחיבוריהם, עד שאם לא היה טיבם נודע בקבלה ומפורסם מפי השמועה לא היינו מחזקים<sup>140</sup>) כל כך בתכלית השלימות מצד חיבוריהם. מהם שלא ראינו כתוב ממעשה ידיהם כלום, ומהם שלא ראינו מהם רק תשובות שאלות, למדנו מהם הרבה לענין פסק והוראה, ומהם שראינו מהם פירושין בקצת מסכיות או לפעמים בקצת פרקים, או לפעמים בקצת שמועות והלכות מפורזות, מהם שראינו קצת חיבורים בעניינים פרטים בלתי כוללים כל התלמוד או רובו, מהם בפי' התלמוד, אבל ברמזים ודרכים קצרים אין בהם שבר רעבון המתלמידים כלל.

והיתה זאת המדה בספרד ובצרפת, שהיו שם ג"כ רבנים גדולים, כרבינו גרשון הזקן ז"ל ורבינו יעקב בר יקר ז"ל ורבינו לוי הזקן, ואחריהם הרבה כיוצא בהם, אלא שלא היה שם באותם הזמנים ישיבות מפורסמות על דרך שהיו בספרד. וכן אחריהם בארץ הזאת שהיו בה ג"כ גדולי עולם ונקובי שם, ר' משה בר' יוסף מנרבונה וגדול שבזקנינו הרב ר' אברהם אב ב"ד מנרבונה ג"כ, והרב משולם בר' יעקב מלוניל, והרבה כיוצא בהם, אלא שלא היו ישיבותיהם מפורסמות. ודרך כלל תמצא זה בכל מה שנתחבר בספרד מן הרב אלפסי ז"ל ולמעלה, ובצרפת ואשכנז בכל מה שנעשה מן התייר הגדול רש"י ז"ל ולמעלה, ובארץ הזאת בכל מה שנתחבר מן הרב זקנינו הגדול הראב"ד ז"ל ומן הרב הגדול הנשיא אלברצלוני הרב ר' יהודה בר' ברזילי, ארבעה המה מטיבי לכת ולמעלה, אבות התלמוד אשר התחילו לחבר חיבוריהם להועיל תועלת כללי לאומה חועלת (בגבולו) [בגבולם], ומהם נפצה כל הארץ. ודרך כלל אני אומר (ככל) [בכל] מה שלמעלה מהם (ולא) מפיהם ולא מפי כתבם, ומפי סופרים ולא מפי ספרים.

**ונשוב לדברינו והוא מהזמן הנז' והנה, ר"ל מעת גאונות ר' חננאל והנה, נתמעט ידיעת החכמים והתרחבה מעלת החיבורים והפירושים, מפני**

(140) צ"ל מחזקים אותם, או צ"ל לא היו מחזקים וכו'.

שמזמן פטירת רב האי גדלו הצרות, וגנב לב הבריות לתת את העולם בלבם מרוב (צרתם) [צרכם] אליו, לרוב העולים והמסים והתשחורת והגזרות, ומעמס האומות עלינו, ועבר זמן הגאונות והגיע זמן „הרבנות“, והוא שלא נתעסקו בישיבה מפורסמת רק בארבעה סדרי, ומהם בתלתא סדרי לבד, וגם מהם היו עוזבים קצת מסכיות. תמצא בתשובת שאלה לאחד מן הישיבות בענין נדר, הביאה הרב הנשיא אלברצלוני בחבורו הגדול וכתוב בה: דעו נאמנה שלא נשנית מסכת נדרים בישיבה זה מאה שנה. ונתמעטו החכמים, ובחמלת ה' על עמו בקום אחד מעיר ומוצא עצמו שלם, רואה עצמו מחויב לפי זמנו להועיל לאומתו, כאשר יוכל, והיה מתקין עצמו להרבות בחיבורו במכתבו, מהם דרך פסק, ומהם בדרך פירוש.

והיו החיבורים המפורסמים במעלה בדרך פסק, בראשם (וביאר) הלכות הרב אלפסי ז"ל עם צירוף ספר ההשלמה אשר הוסיף והשלים עליו הרב הגדול אבי כל יושב אהל הרב ר' משולם בן הרב ר' משה ע"ה מבדרי"ש, ואע"פ שיצא עליו ערער מצד החבור אשר חבר עליו הרב הגדול ר' זרחיה הלוי ז"ל הנקרא ספר המאור. הנה נסעדו דבריו „בספר העזר“ לאחד מגדולי משפחתנו הרב הגדול ר' מאיר בר יצחק מטראנקאטליי"ש, הוליכו אביו מקרקשוני"ה לארץ פרוונצני"א לשנות עם הרב הגדול הראב"ד ז"ל, ונתעכב שם כל ימיו, ונעשה לו תלמיד חבר, עד ששלח לו פעם בספרו על ענין גט (מאוסר) [מעושה] שאירע בו מחלוקת בין שניהם, והראב"ד כתב אליו כמיקל בכבודו, והשיב לו אל יכפרני אדוני בשעת הדין ואל יקל בכבודי, שאם הוא יחיד ברבנים אני אחריו יחיד בתלמידים, וכל שאני מודה לרבינו ומסכים עמו כל הרוצה להשיב יבא וישיב. ואם אני חולק עמו יודה מי שיודה, ושמא עדיין המחלוקת במקומה עומדת. ואף הוא הוליד בן כדמותו כצלמו עשה פרי למיגו הרב הגדול ר' נתן דטראנקאטליי"ש. ועמנו ג"כ לזה הענין ספר המלחמות להרב הגדול הרמב"ן מגירונד"ה, ומבין כולם יראה לך האמת בפסק רוב התלמוד, בכל מה שיצטרך בזמנינו זה. וכן נתחבר חיבור כולל בדרך פסק להרב הגדול ר' יהודה בר ברזילי אלברצלוני, ברוב ענייני התלמוד, ארוכה מארץ מדתם ורחבה מני ים. וסוף לכל החיבורים האלה, ד"ל שנתחברו דרך פסק, ספר הרב הגדול נר מערבי עדות לכל העולם הרב רבינו משה ז"ל, הודיע פסקי כל התלמוד דרך קצרה ודרך קבלה, בסידור נאה מאד, עם קצת סמך מהירושלמי והחוספתא כמו שנודע ונתפרסם.

וראש לכל החיבורים שנתחברו דרך פירוש הם פ"י רש"י ז"ל, ואם רבו הלוחמים עליו, כלי זיינו עליו ותשובתו מתוך דבריו, כולם נכונים למבין, אין מעלתו נכרת רק ליחידים, כי במלה אחת יכלול לפעמים תירוצים של חבילי קושיות, אלא שלא כיוון בהם לענין פסק הלכה כלל<sup>(141)</sup>. וראש לכל החיבורים שנעשה דרך הרכבת פירוש [ופסק], הם פירושי הרב הגדול הראב"ד ז"ל ופירושי הרב אבן מיגאש ז"ל ופ"י רבי מאיר הלוי מטוליטולא, ואחריהם כמה חיבורים, מהם כלליים ומהם פרטיים, לחכמי הדורות אשר לפנינו בגרבנות

(141) עיין יד מלאכי כללי רש"י אות ב', ועיין שם הגדולים מערכת גדולים ד"ה רש"י, בסופו.